

УДК 502(07): К 64

Г. Д. Кондрацька
Дрогобицький державний педагогічний
університет ім. Івана Франка

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ

У статті розглянуто проблему безпеки життєдіяльності школярів. Встановлено, що формування рівня знань учнів про здоровий спосіб життя сприятиме безпеці життєдіяльності людини в суспільстві.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, здоровий спосіб життя, школярі, загальноосвітній заклад.

Постановка проблеми. Перед системою освіти України постали нові завдання, оскільки велике занепокоєння викликає стан здоров'я молодого покоління. Майже 90% дітей, школярів, студентів мають проблеми зі здоров'ям, у 60% дітей і підлітків діагностують різноманітні дефекти фізичного розвитку, понад 50% мають низький рівень фізичної підготовки. Аналіз причин та передумов виникнення травм у дітей дає змогу стверджувати про необхідність викладання безпеки життєдіяльності. Це вимагає перегляду змісту і форм навчання, орієнтації педагогічної освіти на особистість учителя та учнів, на їх усебічний розвиток і дбайливе ставлення до власного здоров'я, запровадження нових технологій навчання, які б забезпечували високу якість підготовки школярів.

Вихідні концептуальні положення щодо змісту й організації педагогічної освіти наголошують на принципах відповідності навчання потребам особи і суспільства, приводять до становлення громадянської держави та сприяють активному способу життя педагогів, студентів та учнів.

Дедалі більш значущим та необхідним стає безпека життєдіяльності людини, яка сьогодні є запорукою формування культури здоров'я учнівської молоді, навичок здорового способу життя і безпечної активності в різноманітних життєвих ситуаціях. Освіта та виховання у сфері безпеки життєдіяльності покликані сформувати знання і мислення, необхідні для ухвалення обґрунтованих рішень стосовно людини, сім'ї, суспільства, держави.

Згідно з висновками вчених, тенденція до погіршення здоров'я, спричинена несприятливими соціально-економічними умовами, заповнення суспільства негативною рекламою, пропагування сумнівних

товарів, шкідливих звичок і нездорового способу життя у більшості дітей, підлітків і студентів створює загрозу для нації. Аналіз науково-методичної літератури дозволяє виокремити значення проблеми викладання безпеки життєдіяльності як одного з актуальних завдань сучасної освіти [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній науці проблема формування потреби здорового способу життя школярів досліджувалася в різних напрямках. Так, В. Василенко, В. Кузьменко [2; 7] вивчали сутність здорового способу життя. Теоретико-методичні основи забезпечення навчального процесу з безпеки життєдіяльності людини у вищих педагогічних навчальних закладах досліджували О. Ю. Буров, В. М. Заплатинський, І. Іванова, В. О. Кузнецов, В. В. Мухін, Л. А. Сидорчук, С. А. Шкрібень. [5, 6]. Дослідження вчених переконливо свідчать про важливість поставленого питання для сучасного етапу розвитку педагогічної науки, зумовленого потребами особи і суспільства.

Формування цілей статті. Не варто забувати про те, що поняття «безпека життєдіяльності» невіддільне від поняття «здоровий спосіб життя», адже останній є способом життєдіяльності учня в колективі та суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, здоров'я характеризується станом повного фізичного, духовного і соціального благополуччя. Стан здоров'я – це та вершина, на яку людина повинна підніматися з розвитком своєї загальної культури. Здоров'я необхідно розглядати не статистично, як щось придбане, що може зберігатися тривалий час, а в динаміці змін зовнішньої та внутрішньої рівноваги, у здатності адаптуватися у середовищі. Цей стан постійно змінюється, залежно від способу життя людини.

Разом з тим слід знати, що безпека життєдіяльності – це ступінь захисту людини від небезпеки, де під терміном «небезпека» мається на увазі вплив на людину чинників, які можуть викликати відхилення стану здоров'я від нормального. Природа цих чинників може бути пов'язана як із причинами природного або соціально-економічного характеру (екологічними катастрофами, низьким рівнем життя, поганою фізичною підготовкою, непрофесійним підходом до оздоровчих заходів), так і з причинами техногенного характеру (з рівнем забруднення довкілля як наслідок виробничої діяльності людини, аваріями, катастрофами, війнами).

Зазначимо, що сутність поняття «безпека життєдіяльності» полягає у

тому, що усвідомлюється особистістю як життєва необхідність, як спосіб життя. Водночас безпека життєдіяльності спрямована на вирішення завдань формування гармонійно розвиненої особистості, на створення сприятливих умов для повної реалізації життєвих планів і потреб, на підтримання високої працездатності, забезпечення успішної навчально-трудової діяльності, соціального й морального здоров'я [9].

Таким чином, категорія «основи безпеки життєдіяльності» сформувалася під впливом природного процесу розвитку людини в певних соціальних умовах і зумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками. Її зовнішніми чинниками є: гуманізація соціального середовища, моральність та культура особистості, догматизм у системі оцінювання індивіда, репродуктивний характер засвоєння інформації. Внутрішні детермінанти й умови утворюють мотиваційно-ціннісну сферу особистості, її ціннісні орієнтації (любов, повага, віра, надія), інтереси (колективні, особисті, творчі, спортивні), потреби (біологічні, духовні, психологічні), ставлення, індивідуальні якості та особливості.

Проблема безпеки життєдіяльності людини набувала свого значення у процесі розвитку суспільно-економічних відносин і вдосконалення людини як особистості. Перший напрям формування здорової особистості зумовлений активізацією соціально-продуктивної функції задовольняти потребу соціуму. Так, адаптація школярів до умов життя і навчання залежить від надання їм освітніх послуг. Зокрема, переосмислення існуючих потреб суспільства допомагає зрозуміти, що навчання культур поведінки, культури спілкування, вибору позитивних інтересів формує навичку безпечного проживання в суспільстві. Другий напрям формував людину як соціально-гуманну особистість з прагненням до любові, самоповаги до себе і до оточуючих. Цей напрям можна реалізувати, якщо створити оптимальні умови для виховання дитини у школі і вдома, раціонально організовувати працю та відпочинок, впроваджувати новітні методи та засоби навчання щодо збереження здоров'я, виховувати свідоме ставлення до охорони свого життя і здоров'я. Розвиток цих напрямів допомагає виокремити проблему безпеки життєдіяльності людини в суспільстві.

За даними інституту оздоровлення дітей та підлітків відзначено значне погіршення здоров'я школярів. Найбільші порушення спостерігаються у діяльності органів дихання та нервової системи – відповідно 57,8% і 55,2%. Є

дані статистичного довідника щодо динаміки венеричних захворювань. Так, кількість захворювань у дівчаток віком до 14 років за останнє десятиріччя збільшилась до 58,2%, у хлопчиків цього ж віку – до 45,5%. Щорічно інвалідами стають від 18 до 20 тис. дітей (у віковій структурі їх кількість припадає на вік 7–13 років). Ще одним свідченням низького рівня культури здоров'я дітей є збільшення кількості переривань першої вагітності у підлітковому віці. Щороку в Україні кількість абортів у дівчат-підлітків становить понад 10 тисяч випадків (з них 930 переривали першу вагітність). Зазначимо, що негативною також є динаміка поширення шкідливих звичок серед дітей, підлітків та юнацької молоді 17–18 років (від 50 до 74%). В Україні зареєстровано 38 637 ВІЛ-інфікованих станом на 2009 р., серед них понад 2000 дітей, 1200 дорослих, 40 дітей померли від хвороби.

У новому тисячолітті проблема безпеки життєдіяльності людини постала однією з основних для світового співтовариства, тому Організація Об'єднаних Націй визначила основне завдання своєї діяльності на найближчі 50 років – перехід від безпеки держави до безпеки особи. Безпека життєдіяльності людини – поняття, що торкається сутності людського життя, її національної та особистої гідності.

Тому знання про здоровий спосіб життя допоможуть безпеці життєдіяльності кожної дитини.

Зауважимо, що розвиток освіти про здоров'я і правила його зміцнення та збереження має давню історію. Так, філософ-педагог Сократ (IV ст. до н. е., 469–399 рр.) у своїх творах докладно розглядав систему фізичного виховання та навчання як найважливішу його частину – навчити правильних навичок збереження та зміцнення здоров'я. Як відомо з історичних джерел, ще у Давній Греції та Римі загартовування та лікування дітей і підлітків відбувалося за допомогою фізичних вправ. До основних засобів такого виховання належали – гімнастика, стрільба з лука, біг на одну стадію, метання диска. Водночас у цей період надзвичайно великого значення набувало самопізнання. У китайській системі виховання Інь – Янь (V–VI ст. до н. е.) самопізнання та самонавіювання сприяли укріпленню душі та тіла дітей, а фізичні вправи забезпечували здоровий спосіб життя [1].

У XIV–XVI ст. за епохи Відродження метою освіти і виховання стає формування у дитини потреби у здоровому способі життя. У цей період відроджується піклування про тілесне і духовне здоров'я, красу тіла людини.

Гуманісти цього часу Мішель Монтень, Еразм Роттердамський, Франсуа Рабле вважали, що у процесі виховання діти повинні самостійно пізнавати навколишній світ, шанобливо ставитися до свого здоров'я та життя [1].

У XVII ст. головним завданням виховання було розуміння важливості фізичного розвитку, зміцнення здоров'я, вироблення гігієнічних навичок, виховання характеру, але всі необхідні для здоров'я дитини навички виховувалися здебільшого на рівні звичок. Фундатором знань, які засвоюються у процесі досвіду, вважають філософа і педагога Джона Локка. Його ідея полягає у тому, що навички збереження здоров'я набуваються з часом. Система виховання, на думку вченого, є необхідною умовою створення «здорового духу в здоровому тілі» [1].

У XVIII ст. зміст проблеми здорового способу життя збагачується, зокрема тим, що до нього додається необхідність виховання самоповаги і самолюбства в позитивному розумінні. Великі вимоги до особистості вчителя ставив Ф.-В.-А. Дістерверг. Він уважав, що вчитель повинен мати не тільки добру освіту, досконало знати свій предмет, але й завжди працювати над собою для того, щоб навчити формування потреби у здоровому способі життя своїх учнів [1].

Середину і другу пол. XIX ст. можна вважати періодом становлення суспільства і здорового способу життя, основне завдання, якого полягало у виконанні функції виховання здорової людини.

У процесі вдосконалення системи освіти відбувалися зміни і в оздоровчій діяльності. На зламі XIX–XX ст. відомі філософи-педагоги В. І. Вернадський, Тейярд де Шарден досліджували життя молодих людей, при цьому стверджуючи, що життя ускладнюється тим, що людина є творцем своєї оболонки, яка оточує її. Вони вважали, що кожній дитині притаманний цілком реальний пошук таємниці буття, сенсу життя, свого ідеалу [3].

Аналіз літературних джерел з історії українського народу свідчить про розвиток оздоровчо-педагогічного виховання. Це допомагає зрозуміти, що формування здорового способу життя у дітей українців має витоки з родинного виховання. Таким чином, орієнтаційним етапом у вихованні здорової особистості є духовне, моральне здоров'я сім'ї і гармонія родинно-громадського, шкільного виховання [1]. Водночас у процесі формування дитини, яка б прагнула до здорового способу життя, потрібно враховувати весь історичний досвід українського народу,

накопичений в аспекті розвитку молодого покоління.

Зазначимо, що процес виховання здорової особистості на всіх етапах розвитку суспільства вдосконалювався. Аналіз історико-педагогічних досліджень багатьох сучасних учених (зокрема В. Г. Балущка [1], В. Василенко [2]) засвідчує, що наші попередники пройшли тривалий і складний шлях з метою формування здорового покоління. Так, виховання дітей у первісній дородовій общині загалом мало наслідувальний характер, вирішальний вплив на виховання справляла праця. В епоху палеоліту вихованням дітей, у тому числі й фізичним, займалася релігія. Поступово впродовж багатьох тисячоліть виховання відокремлювалося від загального процесу діяльності людини. Значним показником інтересу давніх слов'ян до формування здорового покоління можуть слугувати ініціації юнаків.

В. Г. Балущок вивчав проблему ініціацій у давніх слов'ян [1, 24–32]. Він доводить, що юнацькі ініціації – це школа сили і мужності. Змужніння і соціальний стан молоді в архаїчному і традиційному суспільствах у багатьох народів супроводжували особливі обряди – молодіжні ініціації. Традиційні ініціації виховували чоловічу силу, спритність і витривалість [1, 25]. В. Г. Балущок підтверджує, що давньослов'янські юнацькі ініціації справді були суворою школою, яка виховувала здорових, загартованих людей, на яких змогло б покластися тогочасне суспільство [1, 32].

Заслужують на увагу і виникнення перших шкіл у Давній Русі, які започаткували нові форми і методи фізичного виховання дітей: з одного боку, діти розвивалися під впливом християнських віровчень, а з другого – фізична витривалість виховувалася за допомогою народних традицій, виражених у народних забавах, рухових іграх та прислів'ях [1].

Найвищим досягненням у вихованні дітей Київської Русі було «Повчання дітям своїм» (1096 р. або 1117 р.). «Повчання» розкриває фізичний розвиток, шляхи формування фізичних якостей у дітей, трудових умінь, загартовування, патріотичного виховання здорового покоління [1]. Зауважимо, що в Україні розвиток здорового способу життя з найдавніших часів пов'язаний з військово-прикладною підготовкою. Відомо, що система фізичної підготовки молоді була спрямована на використання засобів військово-фізичного виховання, народних ігор та забав, народних та бойових танців, національних видів боротьби, фізичних вправ загального характеру, військових походів, полювання. Запорізька Січ стала своєрідною школою, в

якій розроблено досить ефективні спеціальні фізичні і психофізичні вправи, що забезпечували самопізнання, саморозвиток, тілесне, психофізичне вдосконалення воїнів, яке приводило до загартування, розвитку сили і спритності. На думку науковців, військовий чинник був основним і визначальним у формуванні потреби безпеки життєдіяльності особистості [4].

Значний інтерес для нашого наукового пошуку становить також досвід Галичини, яка на кожній ділянці свого національно-суспільного життя досягла чималих здобутків у вдосконаленні системи виховання здорової особистості. Сокільський рух став засобом виховання молоді і сприяв зміцненню сили, мужності, благородства. Крім традиційних організацій «Сокола» і «Січі», які утворилися відповідно до історичних обставин на західноукраїнських землях для виховання здорового молодого покоління, також були створені нові товариства «Пласт», «Луч» (1918–1913 рр.). Мета цих товариств полягала у всебічному плеканні руханки і здоров'я, відродженні фізичного виховання серед молоді. У 1912 році товариство «Відродження» популяризує клич: «Замість на алкоголь і на тютюн – гроші на «Рідну школу» і поширює «Протиалкогольні картки «Рідної школи». УППТ «Відродження» боролось з негативними вадами суспільства, показувало їх шкідливість для потреб української нації. Робота у товариствах скеровувалася на загартування людини, зміцнення її фізіологічного стану, що у свою чергу, послужило активним внеском в організацію суспільно-оздоровчого життя у регіонах України.

Здійснений нами аналіз підходів до роботи оздоровчих організацій довів, що у процесі розвитку людства проблема формування потреби у здоровому способі життя набула соціального характеру.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в умовах інтенсивних соціально-економічних перетворень, розвитку науки і техніки проблема безпеки життєдіяльності почала виділятися в окремий напрям – педагогічно-просвітницький. У цей час ідею виховання здорового покоління розвивав і збагачував український педагог Г. Ващенко. Він уважав, що провідними парадигмами в житті молодих людей є життєрадісність і бадьорість. «Коли людина відкритими очима дивиться на життя, коли вона вірить у свої сили і при невдачах не впадає у смуток і відчай, про неї кажуть, що вона готова до безпечного проживання в суспільстві», – пише Г. Ващенко [3, 12]. Педагог пропонує прищеплювати дітям здорові гігієнічні навички щодо їжі, чистоти

користування повітрям, чергування праці і відпочинку, виховувати молодь не шкодити своєму здоров'ю і безпечно жити в суспільстві [3].

Зауважимо, що проблема безпеки життєдіяльності учнів у колишньому Радянському Союзі розв'язувалася планово і в державному масштабі. Забезпечення здоров'я дітей і створення для них оптимальних умов навколишнього середовища – такий план мали виконати державні установи. Значна кількість дитячих таборів, туристичних станцій, стадіонів, дитячих майданчиків, санаторіїв, дитячих курортів – усе це сприяло розвитку здорового способу життя дітей. Особливого значення у цей час надавали розвитку фізичної культури і спорту.

У радянський період проблему формування ЗСЖ та безпеки життєдіяльності у школярів одним з перших розв'язує А. С. Макаренко (1888–1939 рр.) [8]. Педагоги надавали великого значення не тільки моральному, трудовому, розумовому, естетичному вихованню, але й фізичному розвитку особистості. Особливий інтерес вони вбачали у зміцненні здоров'я дітей, розвитку їхньої витривалості, загартованості, підвищенні життєдіяльності, енергійності засобами гімнастики, спортивних ігор, прогулянками, екскурсіями, туризмом, елементами військового строю, впливом повітря, сонця, води. А. С. Макаренко розглядав фізичне виховання у тісному зв'язку з естетичним, із формуванням у дітей і молоді відчуття краси, естетичного сприйняття і творення дійсності. Він доводив, що для діяльності педагога притаманними є висока кваліфікація, глибокі знання, розуміння дитини, її психології, мотивів вчинків, індивідуальний підхід до кожного вихованця [8, 93].

Як бачимо, українська історія має поступові етапи розвитку проблеми безпеки життєдіяльності. Погляди А. С. Макаренка близькі до нашої проблеми, оскільки в його доробку фізична підготовка є найважливішим чинником для безпеки життєдіяльності дитини й одним з аспектів формування здорового покоління.

У науково-методичній літературі часів СРСР проблема формування безпеки життєдіяльності у школярів розглядалася за допомогою засобів фізичного виховання. Взаємозв'язок фізичних вправ з оздоровчим процесом відбувається під час навчання і виховання підростаючого покоління в загальноосвітніх школах. Існуюча система освіти і виховання історично складалася як система масового оздоровлення населення.

Упродовж 70–80-х років. ХХ ст. велика увага приділялася вивченню об'єктивних матеріальних і суспільних чинників, які справляли вплив на безпеку життєдіяльності людини. Розвиток проблеми у 90-ті роки. ХХ ст. є значно глибшим і диференційованим. Важливими стали суб'єктивні чинники, моральні і соціальні аспекти у формуванні і розвитку способу життя людини, цілісна особистісна структура індивіда, його знання потреби, інтереси, життєві прагнення, ціннісні орієнтації, які слугують вихідною точкою для прийняття людиною життєвих умов.

Необхідно звернути увагу на те, що наприкінці ХХ – на початку ХІХ ст. у науковій літературі формуються два підходи до тлумачення безпеки життєдіяльності:

- психолого-педагогічний, за яким безпека життєдіяльності залежить від здорового способу життя (розглядається спосіб і стиль життя);
- соціально-адаптивний, який тлумачить це поняття як комплекс загальногромадських заходів (через рекламу, телевізійні передачі, Інтернет).

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що за останні десятиліття в галузі освіти накопичено значний досвід роботи щодо формування здорового способу життя у школярів. Ми пропонуємо використовувати засоби фізичного виховання для формування психологічних, морально-вольових якостей, за допомогою яких вдосконалюються психоемоційні, фізіологічні навички, які лежать в основі безпеки життєдіяльності людини.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання підготовки вчителів до організації здорового способу життя як одного з основних аспектів безпеки життєдіяльності учнів у громадах, групах продовженого дня та родин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балужок В. Г. Юнацькі ініціативи давніх слов'ян – школа сили, мужності / В. Г. Балужок // Традиції фізичної культури в Україні : зб. наук. статей. – К., 1997. – С. 24–32.
2. Василенко В. А. Європейська освіта про здоровий спосіб життя / В. А. Василенко // Етапи великого шляху Відродження. – 2000. – № 3. – С. 7–10.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава : Рад. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
4. Волкова С. С. Здорове тіло – здоровий дух – школа життєтворчості особистості / С. С. Волкова // Наук.-метод. зб. – К., 1995. – С. 135–138.
5. Іванова І. Концепція безперервної освіти з безпеки життєдіяльності людини для 12-річної школи: проект І. Іванова // Директор школи, – 2001. – № 10. – С. 7.

6. Кузнецов В. О. Концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини» / В. О. Кузнецов, В. В. Мухін, О. Ю. Буров та ін. // Інформаційний вісник «Вища освіта». – К.: Видавництво науково-методичного центру вищої освіти МОНУ, 2001. – № 6. – С. 6–17.

7. Кузьменко В. Ю. Становлення та розвиток поняття «здоровий спосіб життя» / В. Ю. Кузьменко // Зб. наук. праць : [у II кн.]. – К. : Пед. думка, 2000. – П. 1. – С. 117–124.

8. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу / А. С. Макаренко – К., 1957. – С. 93.

9. Навчальна програма нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності» для вищих закладів освіти. – К. : Міністерство освіти, 1999. – 24 с.

РЕЗЮМЕ

Г. Д. Кондрацкая. Теоретико-методологические проблемы преподавания безопасности жизнедеятельности в общеобразовательных заведениях.

В статье рассматривается проблема безопасности жизнедеятельности учеников. Показано, что формирование уровня знаний учеников о здоровом образе жизни поможет организовать безопасность жизнедеятельности человека в обществе.

Ключевые слова: безопасность жизнедеятельности, здоровый способ жизни, школьники, общеобразовательное учреждение.

SUMMARY

H. Kondratska. Theoretical and methodical problems of teaching the security of life at secondary school.

The article is devoted to the problems of security of pupil's life. It is determined that the formation of the level of pupil's knowledge about healthy way of life is necessary for the security of human life in the society.

Key words: safety of life and activity, healthy lifestyle, the schoolchildren, educational institutions.

УДК 371.1:613.8

Л. М. Коробка
Сумський ОІППО

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕДАГОГА В СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ ОСВІТИ

У статті розглянуто проблему психологічного здоров'я педагога; визначені його компоненти, критерії та чинники, що впливають на рівень психологічного здоров'я; обґрунтовано необхідність психологічної підтримки педагога у подоланні негативних тенденцій у стані психологічного здоров'я та підвищення його рівня.

Ключові слова: психологічне здоров'я, компоненти та критерії психологічного здоров'я педагога, психологічна підтримка педагога.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві в цілому і в системі освіти зокрема, призводять до ускладненого впливу на процес формування особистості, на розвиток її